

Kant után

Immár negyven éve vetette papírra Dieter Henrich a következő sorokat: „Tudjuk, hogy még mindig nem mondhatjuk el, tulajdonképpen mi játszódik le Hegel gondolkodásában – az utolsó olyan filozófus gondolkodásában, aki még képes volt arra, hogy a tudomány, a társadalom, a tudat és a világ elméletét egyetlen egységben alkossa meg. Ennek jelentőségében senki sem kételkedik. De a diagnózisa egyelőre hiányzik.” (*Hegel im Kontext*. Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag. 1971. 7.) E sorok érvényessége kiterjeszhető az egész német idealizmusra: senki sem kételkedhet a német idealizmus hallatlan jelentőségében, de rendkívül nehéz megmondani, hogy tulajdonképpen „mi is játszódik le benne”. Az elmúlt évtizedekben megszületett kutatási irányzatok közül kiemelkedik az úgynevezett „konstellációkutatás”, amely a mikrotörténet-írás keretei között a gondolatok és a gondolkodók közötti utalásviszonyokat próbálja föltárni. Így új gondolatok és új, fontos gondolkodók jelentek meg a horizonton, elkezdődött a német idealizmus kánonjának átrendezése. Ez a kutatási irányzat csak az 1790-es évek közepéig jutott el, és az utóbbi egy-két évben mintha megtorpanni is látszana. Pedig az alapprobléma általában véve nem is olyan bonyolult: ha meg akarjuk érteni, hogy „mi történik” a német idealizmusban, akkor mindenekelőtt a Kanttal való kontinuitást és diszkontinuitást kellene megragadnunk. A kérdés tehát egyszerűen az, hogy mit jelentett Kant *után* élni és filozofálni?

Nem mintha *A tiszta ész kritikája* mindjárt fergeteges sikert aratott volna. A könyv először 1781-ben jelent meg, és néhány évig a filozófusok közössége mintha észre sem vette volna, illetve mindenhol csak azt lehetett hallani, hogy „nem értem”, „nem lehet érteni”. Aztán 1786-ban Carl Leonhard Reinhold a *Der Teutsche Merkur* című folyóirat hasábjain elkezdte publikálni a kanti filozófiáról szóló leveleit. E levelek egyikében a kanti filozófia várható forradalmi hatásáról beszél; ezt a második kiadáshoz (1787) írt előszóban Kant maga is átveszi, és most már nagyon tudatosan dolgozza ki koncepciójának forradalmi jellegét. *A tiszta ész kritikája* forradalmi programjának megkonstruálásában így a recepciónak döntő jelentősége volt. Az, amit általában „német idealizmusnak” szokás nevezni, e recepció „meghosszabbítása”. De ezzel a meghatározást csak a

„meghosszabbítás” szóba csomagoltuk bele. Mindenesetre a „meghosszabbítás” a kontinuitás és a diszkontinuitás sajátos dinamikáját kell hogy jelentse. Minden azzal kezdődött, hogy el kellett magyarázni, tulajdonképpen mit is írt Kant; megszülettek a szövegközeli szótárak, magyarázatok, kézikönyvek. De megint csak Reinhold volt az, aki az 1790-es évek legelején képes volt produktív fordulatot adni ennek a recepciónak: azt a kritikai szempontot fogalmazta meg, hogy Kant nem tudja teljesíteni az általa fölállított, a tudományosságra vonatkozó követelményeket. A tudomány mindenekelőtt rendszer, *A tiszta ész kritikájában* azonban nem lesz világos a rendszer struktúrája. Ebben az időben mindenki a „rendszerre” várt, a levegőben volt a filozófia végső nagy beteljesítésének programja. („A rendszerre vonatkozó vágy a filozófiát sohasem uralta olyan energikusan, mint ebben az időben, és ebben döntő szerepe volt a hallgatók magasfokúán és sokoldalúan felizgatott érdeklődésének, amely azt követelte, hogy a tanárok zárt tudományos világnézetet nyújtsanak.” Wilhelm Windelband, *Lehrbuch der Geschichte der Philosophie*. Tübingen – Leipzig, J.C.B. Mohr – Paul Siebeck. 1907. 476.) Ez a produktív recepció aztán nagyjából másfél évtizedes keresés után a teljes önállóságnak adta át a maga helyét. (Ebben az időben születtek Hegel és Schelling nagy művei.)

E folyamat kibontakozása során jött létre a filozófiatörténet olyan virágkora, amelyet az athéni filozófia fénykorához szokás hasonlítani. Ez a kép természetesen ugyancsak elnagyolt, egy sor feltételnek kellett teljesülnie e virágkor kialakulásához. (1) Ebben az időben a kialakuló nyilvánosságnak köszönhetően a filozófia átlépte az egyetemi előadótermek küszöbét; a filozófia rendkívüli megbecsülésre tett szert, a művelt emberek a filozófiától várták a „jó élet” feltételeinek megteremtését és az emberiség fölvirágoztatását. (2) Volt egy német egyetem, a jénai, ahol megtelepedtek a kantianus gondolkodók, és itt – különböző egyetempolitikai slamposságoknak köszönhetően – a professzorok a saját filozófiájukat adhatták elő. Így Jéna vált hamarosan a kanti filozófia fellegetvára: itt tanított Reinhold, majd Fichte és Schelling, és végül Hegel. (3) Egy rövid sokkos időszak után a Kant által meghaladott iskolafilozófia képviselői nem hagyták magukat, vitákat provokáltak, folyóiratokat alapítottak stb. Úgy nézett ki, hogy van egy hatalmas gondolati kincs, amit nem elvetni kellene, hanem kantianus fogalmakkal újrafogalmazni. Így egy olyan „recepció” jött létre, amely a filozófia egyetemes megújulását a tradicionális filozófiai elemekkel tudta ötvözni.

A *Magyar Filozófiai Szemle* idei különszáma a német idealizmus köréből származó szövegek fordítását és azokhoz kötődő tanulmányokat tartalmaz. A szám egésze nem a nagy kérdések megválaszolására törekszik, nem a „mi az idealizmus?” kérdése mozgatja. De szinte minden szegletében szembesül azzal a kérdéssel, hogy mit jelent(ett) (közvetlenül) Kant után élni és filozofálni. Azt gondolhatnánk, hogy a német idealizmusról magyarul rendelkezésre álló szövegeink tulajdonképpen eleget tesznek az oktatás igényeinek, a legfontosabb művek (igaz, nem mindig egyenletes színvonalú fordításban) rendelkezésre állnak.

Az ebben a számban megjelenő szövegek azonban át is rendezhetik a sokat hivatkozott és oktatott szövegek kánonját. (Korábban ez a folyóirat a konstelláció-kutatás jegyében is közölt számos fontos tanulmányt és levelet: Carl Leonhard Reinholdtól, Johann Benjamin Erhardtól és Salomon Maimontól.)

Fichte *A teljes tudománytan alapja* című könyve valóban a tudománytan legjelentősebb változata; ennek elejét olvashatjuk a különszám első helyén. (Eddig a tudománytan három változatát lehetett olvasni magyarul: a zürichi előadásokat, a „tudománytan fogalmáról” szóló értekezést és a *nova methodo*-programot). Hankovszky Tamás kísérőtanulmánya a fichtei tudománytan kiindulópontjával foglalkozik: Reinhold egyetlen alaptételt állított föl (a „tudattételt”), Fichte *A tudománytan fogalmáról* című könyvében még bizonyította, hogy egy és csak egy alaptétel lehetséges, aztán *A teljes tudománytan alapjában* három alaptételt vezetett be. A dolgozat rekonstruálja a megháromszorozás irányába mutató kényszert, és az abban rejlő logikai csapdákat.

Schelling *Filozófiai rendszerem bemutatása* című folyóirat-tanulmányként megjelent könyve mind Schelling, mind Hegel pályáján alapvető jelentőségű: Schelling itt lépi át *A transzcendentális idealizmus rendszerét*, Hegel pedig a vele folytatott vitában indul el *A szellem fenomenológiája* felé. A fordítást kísérő saját tanulmányom, amely számos ponton kapcsolódik Schelling e művéhez, a német idealizmus történetének egy fontos fogalmi transzformációjával foglalkozik: az észről a szellemhez való átmenettel. Ez a genalogikus megközelítés szeretne hozzájárulni a hegeli szellemfogalom jelentés-aspektusainak feltárásához. A dolgozat rámutat arra, hogy a szóban forgó fogalmak nem egyszerűen Kantra, de még csak nem is a prekantiánus filozófiára, hanem Jacob Böhmére és Eckhart Mesterre vezethetők vissza. Ily módon bizonyítható, hogy a német idealizmusnak volt egy (általában elhanyagolt) vallási-teológiai bázisa.

Nagy jelentősége van továbbá a kései Hegel, a történetírás fajtáiról szóló dolgozatának (*Ész a történelemben – Johannes Hoffmeister kiadásában*), amely e lapszám fordításait zárja. Ez a dolgozat itt a kritikai kiadásokra emlékeztető filológiai alapossággal kerül publikálásra. Mesterházi Miklós tanulmánya a hegeli történelemfilozófiára irányítja rá a figyelmet, s a történetírás fajtáit tárgyaló Hoffmeister-féle bevezetést szem előtt tartva azon töpreng, hogy milyen filológiai jelentősége van ennek a szövegnek Hegel pályáján, illetve hogy csökkentheti-e a hegeli történelemfilozófiával szembeni idegenkedésünket.

Érdekes szövegek, nekünk, *Kant utániaknak*.

Weiss János

